

А.Ю.Судин

ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ НТШ У ДІАСПОРІ

У репертуарі української книги, виданої в діаспорі, видання Наукового товариства ім. Т.Шевченка (НТШ) посідають чільне місце, бо саме воно було однією з найпотужніших об'єднавчих сил українських науковців, що емігрували на різні континенти. Оскільки одним з найосновніших завдань НТШ була видавнича діяльність, то й в еміграції вона була досить результативною. Відразу зауважимо, що тематичний і типологічний склад видань у НТШ завжди значною мірою залежав від структури товариства, його секцій і комісій, що формували свої науково-дослідницькі напрями, а відтак — і видавничі.

Поява НТШ в еміграції пов'язана з низкою відомих подій кінця 30-х — першої половини 40-х років ХХ ст. Перш за все — це результат політики сталінського уряду, насадженої в Західній Україні з 17 вересня 1939 р. Діяльність НТШ у 20—30-х рр. була, загалом, виз-

нана буржуазно-націоналістичною, і науковців змусили до «добровільного» розпуску в 1940 р., підвівши під це «методологічну базу», що в радянській Україні вже є Академія Наук. На той час від початків діяльності НТШ об'єднувало в своєму складі близько 300 дійсних (з них близько третини — іноземних) членів. У рамках товариства діяли три секції, 20 комісій, бібліотека, три музеї та два інститути. НТШ встигло видати 1172 назви різноманітної наукової продукції, у т.ч. 921 том серійних видань [1]. Отже, потенціал його був настільки потужним, що не міг узгоджуватись з ортодоксальною ідеологією СРСР і спонукав до інакомислення, результатом чого й було тяжіння до еміграції з умов, котрі не піддавалися зміні і які українській інтелігенції годі було терпіти.

Надалі формування структур НТШ в екзилі стимулювали події закінчення другої світової війни, коли значна частина якраз цієї національно свідомої інтелігенції змушена була скористатись останньою можливістю зберегти автентичність. Саме з цими подіями пов'язане формування третьої хвилі еміграції, у потоці якої опинилося й багато дійсних і звичайних членів НТШ, здатних не лише обстоювати переконання всупереч сталінщині, але й оберігати набагато більшу частину тієї хвилі від асиміляції на чужих землях [3].

Відновлення діяльності НТШ за межами України відбулося 30 березня 1947 р. в Мюнхені (коли більшість емігрантів жила в таборах для переміщених осіб) на основі львівського статуту. Це рішення було прийняте з уваги на скупчення українських учених, які, незважаючи на брак українознавчих бібліотек і важкі матеріальні умови, прагнули продовжувати наукову діяльність. Тоді ж при НТШ було засновано інститути Енциклопедії та Національних дослідів. Щоправда, з тенденцією наприкінці 40-х — початку 50-х років до виїзду багатьох українських емігрантів з Європи до Північної Америки найбільша їх кількість опинилася в США, у т.ч. ще до 1947 р. туди переселилося близько 40 дійсних членів НТШ і декілька десятків молодших представників української науки [2]. У зв'язку з тим 29 вересня 1947 р. постав Американський відділ НТШ, який нині має осередки в Нью-Йорку (де з 1983 р. має власний будинок, бібліотеку, приміщення для лекцій, архів), Вашингтоні, Уоррені, Чикаго, Філадельфії і 1992 р. налічував 406 членів, у тому числі 120 дійсних, 40 членів-кореспондентів, 246 звичайних членів [6]. Щодо Канадського НТШ, то воно утворилося в Торонто 1 жовтня 1949 р. На той час до

Канади прибуло 9 дійсних і 11 звичайних членів НТШ. Головою було обрано професора Є.Вертипороха, директорами відділів стали — у Вінніпезі І.Тиктор, а в Едмонтоні — І.Німчук. З цього, з не меншими складнощами, ніж у Мюнхені чи США, розпочалася діяльність НТШ у Канаді (вони збудували свій статут на основі Мюнхенського НТШ) [4]. НТШ в Австралії засновано 28 серпня 1951 р. з ініціативи дійсного члена НТШ з 1938 р. Є.-Ю.Пеленського, який був його першим головою [5]. З 1951 р. осередок Європейського НТШ було перенесено до Сарселю, поблизу Парижа. Інститут Енциклопедії став окремою секцією з 1982 р.

Нині товариство поділене на секції, підпорядковані Головній Раді товариств НТШ, і вони діють майже в усіх країнах світу. Серед них — історично-філософська, філологічна, математики і фізики, хімії, біології й медицини. Крім того, товариство має в своєму складі автономні інститути — Український соціологічний інститут, Товариство ім. І.Франка та ін.

Уже з огляду на те, якою різноплановою є структура НТШ хоча б щодо географії, постає перша проблема оцінки видавничої діяльності — складності класифікації видань, що, зрештою, характерне взагалі для багатьох видань у діаспорі. Позаяк НТШ співпрацювало з багатьма іншими науковими, громадськими структурами, що вели видавничу діяльність, безпосередньо з видавництвами, то часом встановити видавничу приналежність з тих вихідних даних, які цілком не відповідають нашим звичним стандартам, важко. Наприклад, досить часто в цих даних поруч з НТШ стоять назви інших видавництв — «Пролог», «Сучасність», «Молоде життя», УНІГ, УВАН та ін. Уже не кажемо про перелік міст, який скоріше визначає місця підготовки авторами матеріалів для тих чи інших видань. Найближчий приклад наведено серед згаданих тут джерел [6]. Не можна деколи зробити остаточний висновок ні з того, яка друкарня друкувала (часто такі відомості відсутні), ані з позначок авторських прав, яких теж буває декілька. Ще однією додатковою характеристикою могло б бути те, ким виділені кошти на видання, однак ця інформація тим більше не завжди наведена.

Самі науковці в НТШ класифікують ці видання таким чином:

1. Субсидійовані (оплачені пожертвами різних організацій чи окремих осіб) і несубсидійовані (видані на кошти НТШ).
2. Спільні з іншими українськими установами.
3. Спільні з неукраїнськими

установами (наприклад, видавництвом Торонтського університету, як от англomовна версія П.Зайпена «Життя Тараса Шевченка»). 4. Субсидійовані товариством американські видання, які готуються для певного посилення впливу на формування суспільно-політичної думки. 5. Спільні з установами в Україні, передусім з львівським НТШ, відродженим у 1989 р. [4].

Щодо віднесення видань у діаспорі до того чи іншого типу книги, то це теж ускладнено. В першу чергу поки що через неповноту збірок видань НТШ, зокрема у Львові. Найповнішим серед них є якраз ті, де видавцем виступає лише НТШ, а це в основному збірники наукових праць, які готували ті чи інші відділи НТШ, їх секції, тобто віддавна, ще до закриття у Львові відомі типи видань. Наприклад, діаспора додала до основної видавничої серії — Записки НТШ — за час своєї діяльності до 1992 р. 65 томів. 52 томи налічує серія «Український архів», 62 — «Бібліотека українознавства», 14 — «Українська бібліотека літератури», 8 томів наукових праць (підготовано спільно з УВАН), видано також серії (37 томів) англійською й українською мовами «Пейперс» та 14 чисел «Просідінгс». Щодо інших видань, наприклад, довідкових, найвідомішими є два видання «Енциклопедії українознавства», підготовані спільно з УВАН. Деякі видання (словники) виходили у відновлених серіях НТШ «Пам'ятники української мови та літератури» (наприклад, 1982 р. у США вийшов у цій серії «Словник синонімів української мови» А.Багмета).

Загалом же робити узагальнення щодо кількісних характеристик на цьому етапі досліджень поки що рано. Були серед наукової книги і видання монографічного характеру, збірники вибраних творів та ін., як і навчальна книга (чимало книг було видано спільно з УВУ), художня книга (головно Шевченкіана), якоюсь мірою популярна та ін. Однак навіть за ознаками, характерними для такої книги, з огляду на поліграфічне видання, ці книги не відповідають звичним канонам і потребують кожного разу обумовлень, що книга виходила в діаспорі, а отже, усе робилось для максимального здешевлення видання тощо.

Що стосується тематики видань, то її основні напрями продиктовані не тільки напрямами діяльності секцій, а й, у цьому випадку, умовами існування НТШ в діаспорі та й узагалі проблемами емігрантського життя. Йдеться про те, що завданням НТШ в екзилі було підтримання активного розвитку української науки, а відтак — про-

тистою національної асиміляції українських науковців. Тобто основними проблемами україномовних публікацій були українознавчі. Перш за все історичні дослідження (від повторних публікацій основоположників української історичної науки до досліджень у галузі новітньої історії), літературознавчі дослідження (мабуть, найбільше Шевченкознавчі та Франкознавчі), мовознавчі, етнографічні, суспільно-політичні, а також досить широке коло питань групи гуманітарних наук (географія, біологія, хімія тощо), через які, у тому числі, легше було вводити українську науку в контекст світової. Щодо технічних наук (і прикладного, і теоретичного характеру), то окремих видань з цих галузей є значно менше. Причому можна зробити припущення, що більшість з них є перекладами з іноземних, зроблені авторами з власних статей, опублікованих перед тим мовами держав, де працювали ці науковці. Це, звичайно, пов'язане з тим, що в колі емігрантів ці публікації не мали такого великого значення, зате, коли науковець працював у відповідному закладі, наприклад США, то й публікації його були англійською мовою відповідно до вимог професійної діяльності. Зрештою, так це чи не так, але така тенденція до звуження тематики дає себе знати. Звичайно, диктує свої умови й те, що НТШ — наукова установа, а отже, напрям її зацікавлень звужений уже цим. Нині НТШ у діаспорі починає активно співпрацювати з багатьма організаціями й установами в Україні, у тому числі й видавничими, а отже, тематика і типи видань товариства з часом розширяться.

Загалом, проблема тематико-типологічного складу видань НТШ у діаспорі потребує детальнішого вивчення з урахуванням вищезгаданих проблем. Особливе значення має таке дослідження для укладення згодом репертуару української книги, виданої в діаспорі за час усіх трьох хвиль української еміграції.

1. Грицак Я. Формування академічного статусу НТШ // Т.Шевченко і українська національна культура / Матеріали наукового симпозиуму. Львів, 1990. С. 70—72.
2. Жила В. НТШ в розсіянні і його місце в українській науці // Від наукового товариства ім. Шевченка до Українського вільного університету / Збірник матеріалів міжнародної наукової конференції. Київ—Львів—Пряшів—Париж—Нью-Йорк—Торонто—Сідней, 1992. С. 147—148.
3. Зарубіжні Українці / Довідник. К., 1991.
4. Іванис В. Канадське наукове товариство ім. Шевченка та його керівник // Збірник наукових праць на пошану Євгена Вертипороха. Торонто, 1972. Т. XII. С. 7—10.
5. Микитович Р. Перший голова наукового товариства імені Шевченка в Австралії // Євген-Юлій Пеленський. Львів, 1994. С. 46—50.
6. Рудницький Л. НТШ у США й науковий світ

Заходу: спроба аналізу // Від наукового товариства ім. Шевченка до Українського вільного університету / Збірник матеріалів міжнародної наукової конференції. Київ—Львів—Пряшів—Париж—Нью-Йорк—Торонто—Сідней, 1992. С.149—156.

Стаття надійшла до редколегії 24.01.96